

Vapaan Sivistystyön päivät Kuopio 25.–26.8.2016

Outi Sipilä, Tampereen yliopisto

Ari Sivenius, Itä-Suomen yliopisto

Anja Heikkinen, Tampereen yliopisto

ITSEKASVATUS VAPAASSA SIVISTYSTYÖSSÄ

1 JOHDANTO

”Minua on aina kiinnostanut laaja-alainen osaaminen ja moneen eri toimintamuotoon tutustuminen, koska niistä saa omaan toimintaan myös osaamis pohjaa. Toiminta oli aktiivista ja monipuolista niin nuorisotoiminnassa, ensiavussa kuin päihdepuolellakin. Kasvatin niin sanotusti vankkaa peruspohjaa järjestöstä. Olen huomannut kasvaneeni ihmisenä paljon siitä kun lähdin vapaaehtoistoimintaan mukaan.” (Suomen Punaisen Ristin vapaaehtoinen, 2014.)

Ilmiönä vapaaehtoistyö on hyvin ajankohtainen ja paljon esillä julkisissa keskusteluissa. Tätä mennyttä, nykyisyyttä ja tulevaisuutta koskettavaa päivänpolttavaa ilmiötä ei ole kuitenkaan tarkasteltu sivistyskokonaisuuden ja vapaan sivistystyön osana. On kiinnitetty huomiota pikemminkin toiminnan yhteiskunnallisiin hyötyihin, kansalaisuuteen ja osallisuuteen: vapaaehtoistoiminnan merkitykseen ja vastuuseen yhteisöjen hyvinvoinnin ja terveyden edistäjänä. Vapaaehtoisuuden tärkeys yhteiskunnan tukipilarina on toki selvä, mutta vapaaehtoistyön monipuolistuneita merkityksiä yksilölle olisi syytä tarkastella lähemmin.

Tässä esityksessä lähestymme vapaaehtoistyötä henkilökohtaisena ja tavoitteellisena yksilön elämänsivuston sivistystyönä, vaikka se näyttäytyykin hyvin yhteisöllisenä organisoidussa järjestötoiminnassa. Vapaaehtoistyötä tarkastelemme aktiivisen kansalaisuuden, yhteiskunnallisen vaikuttamisen ja auttamisen sijasta *vapaana sivistystyönä* ja yksilön *itsekasvatuksena*. Vapaa sivistystyö järjestössä voi saada merkittävän itsekasvatuksellisen roolin elämässä ja näyttäytyä muita elämänalueita tai -sisältöjä tärkeämpänä, ennemmin elämää ja valintoja ohjailevana tekijänä. Omat elämänvalinnat, ratkaisut ja itsekasvatus lisääntyvät elämänsivuston edetessä ja vapaaehtoistyössä korostuvat henkilökohtaiset merkityksenannot yhteisöllisiä vertaissuhteita ja itsekasvatusyhteisöä tärkeimpinä. Toiminnan merkitys ja tarkoitus tekijälleen saattaa olla alati muuttuva prosessi elämänsivustossa, itsekasvatusmerkityksen kuitenkin lisääntyessä iän ja kokemuksen myötä.

Vapaaehtoisaktiivit keräävät ikään kuin henkilökohtaista vapaaehtoistyön ansioluetteloa itsekasvatuksellaan, tosin hieman piilotetusti humanitaarisiin arvoihin verhoten. Perinteisiä ja vallitsevia, yhteisöllisyyteen ja altruistiseen motivaatioon pohjaavia vapaaehtoistyön tulkintoja voisi hiukan horjuttaa uusin ja kiinnostavin avauksin tarjoten ilmiöön toisenlaisiakin tulo- ja tarkastelukulmia. On aika keskittyä vapaaehtoistoiimijoihin sivistyskokemuksineen avustustyön taustalla, sekä pyrkiä ymmärtämään vapaaehtoistyötä kasvattajana yhteiskunnan ”palvelun” ja palkattoman työn sijasta.

Mitä itsekasvatus on ja onko se kadonnut vapaasta sivistystyöstä ja tutkimuksesta? Nykyisin puhutaan informaalista oppimisesta formaalin koulutusjärjestelmän ulkopuolisissa ympäristöissä. Tietoinen itsekasvatus osana sivistyskokonaisuutta näyttäisi unohtuneen. Esityksessä tarkastelemme itsekasvatusta käsitteenä ja itse olemuksena. Lähestymme itsekasvatusta käsitteellisesti-empirisesti, sekä historiallisten tulkintojen että empiirisen tutkimusaineiston valossa. Löytyykö tietoisesta itsekasvatuksesta tematiikassa jatkumoa historiallisista tulkinnoista tähän päivään ja voisiko se tarjota vaihtoehtoja elinikäisen ja informaalisen oppimisen dominoivalle sivistyspuheelle?

2 ITSEKASVATUKSEN OLEMUS

Jotta ymmärtäisimme ”itsekasvatuksen” sisältöä ja asemaa vapaassa sivistystyössä, on tarpeen jäsentää, mistä osista itsekasvatus koostuu, millaisina tyyppeinä se esiintyy, sekä millaisiin asioihin itsekasvatus liittyy. Hyödynnämme aluksi filosofian professori **J. E. Salomaan** (1891–1960) teosta ”Tie ihmisyyteen: kansalaisen itsekasvatuksen perusteita” (1950) pohtiessamme itsekasvatuksen olemusta.

Salomaan lähtökohtana on tulkinta ihmisestä intentionaalisenä ja tavoitteellisenä toimijana. ”Ihmiselle tärkeä, hänet muusta luonnosta erottava ominaisuus on, että hän pitää – ainakin tietyissä rajoissa – ratkaisujaan vapaina ja itseään vastuunalaisena teoistaan. Ihmisellä on vapauden tajunta. Hän tietää voivansa valita tekemisen ja tekemättä jättämisen välillä.” (Salomaa 1950, 5.)

Salomaan mukaan ihmisen kasvatettavuus perustuu hänen erityisyyteensä olentona, joka on tietoinen epätäydellisyydestään ja pyrkii sitä parantamaan ja pääsemään korkeammalle. Ihmisen elämää leimaa kuitenkin sattumanvaraisuus:

”Tosin ihmisen elämän suurimmat tapahtumat ei ole hänen hallittavissaan. Tahtoen tai tahtomattaan ihminen syntyy maailmaan, jota hän ei ole etsinyt, joutuu kansaan ja aikaan, joita hän ei ole määrännyt, saa itselleen vanhemmat, joita hän ei ole valinnut. Hän ei saa sanoa sanottavaansa elämänsä tärkeimmän kysymyksen ratkaisussa: tahtooko hän elää ensinkään? ... Mutta elämänsä kulessa ihminen tuntee olevansa vapaa, ennen kaikkea vapaa kulttuuria luovassa toiminnassaan, siis myös itsekasvatuksessaan... Koko ihmisen elämä on kasvatusta ja itsekasvatusta sekä uuden oppimista” (Salomaa 1950, 5-6).

Salomaan tulkinnassa kasvatusta ja itsekasvatusta lankeavat yhteen läpi elämän jatkuvaksi ihmiseksi tulemisen prosessiksi:

”Kasvatusta laajassa merkityksessään sisältää sen, että me kaikki – olimme minkälaisia tahansa – olemme sekä kasvatettavia että kasvattajia. Meissä tapahtuu kasvatusta alinomaan koko elinikämme ajan. Me itse, muut ihmiset ja koko ympäristömme vaikuttavat meihin kasvatettavasti, milloin myönteiseen, milloin kielteiseen suuntaan. Samoin me esimerkillämme, sanoillamme ja teoillamme, vieläpä koko olemuksellamme vaikuttamme kasvattavasti niihin henkilöihin, joiden kanssa joudumme tavalla tai toisella tekemiseen.” (emt, 19.)

Kasvatusta ja itsekasvatusta päämääränä on ihmisen sivistäminen, muotouttaminen kulttuurilennoksi, jonka pyrkimykset asettuvat oman ajan ja kansan kulttuuritehtäviin.

”[T]odellista sivistystä ei synnytä se, mikä ulkopuolelta tyrkytetään kasvavalle, vaan se, minkä hän itse sisäisesti elävässä toiminnallisuudessa, omatoimisuudessa omaksuu ja omalla tavallaan muokkaa. Itse ajatella ja kuulla, itse ajatella ja arvostella, itse elää ja luoda, itse toimivana ja hahmottavana puuttua ympäristön olosuhteisiin: siinä tie, jota kulkien kasvavan taipumukset kehittyvät omien luontumustensa mukaisesti.” (emt, 21.)

Kansansivistystyön pyrkimyksenä on rakentaa kansaa yhdistävää kansallista ajatustapaa ja -tunnetta. ”Kansallisvaltion täytyy muodostua kaikille yhteiseksi asiaksi, korkeaksi, vieläpä korkeimmaksi yhteiseksi arvoksi, jonka edistämistä jokainen kansalainen pitää velvollisuutenaan” (emt, 13).

”Niin, ihmisen korkeimpana päämääränä on tulla hyväksi ihmiseksi, hyväksi kansalaiseksi. Ellei meillä ole tällaista ylevää päämäärää, johon lakkaamatta pyrimme, vaivumme välipitämättömyyteen, toimittomuuteen, velttouteen. Siten vähitellen rappeudumme.” (emt, 23.)

Nuoruusiästä alkaen vapaan ja vastuullisen itsekasvatuksen merkitys kasvaa, sillä elinikäinen sivistyminen ei perustu periytyviin ominaisuuksiin: ”Aikuisten kasvatusta on pääasiassa itsekasvatusta eli pyrkimystä oman itsensä kehittämiseen” (emt, 21). Kaikenlainen suunnitelmallinen työ sisältää kasvattavia voimia ja vaikuttaa ihmisen henkiseen kehitykseen, tapahtuipa se ammatillisesti tai vapaa-aikana. Salomaan ihanteena on Rousseau’n tavoin ihminen, joka ”tekee työtä niin kuin talonpoika ja ajattelee niin kuin filosofi” (emt, 35).

Kansansivistystyön ja kansalaisten itsekasvatuksen onkin otettava huomioon sekä nykyaikaisen ammattitoiminnan että vapaa-ajan käytön vaatimukset.

”Ihmisen tehtävänä ei ole ainoastaan olla yleisesti ihminen, vaan hänellä on myös oman erikoisen asemansa ja ammattinsa määräämät tehtävät ja velvollisuudet täytettävinaan... Voimme tehdä itsellemme kysymyksen, saammeko käyttää vapaa-aikaamme niin kuin haluamme, ja jos saamme, osaammeko sitä käyttää niin, että se tuottaa meille itsellemme sisäistä tyydytystä ja ympäristöllemme iloa. Miten kansalainen käyttää vapaa-aikaansa, osoittaa paremmin kuin moni muu seikka, kuka eli minkälainen ihminen hän on.” (emt, 38.)

Vapaasta kansansivistystoiminnasta – opintokerhot, nuorisoseurat, sivistysliitot, kansanopistot, työväen- ja kansalaisopistot, urheiluseurat yms. – on tullut olennainen osa kansallisesta sivistyselämästä: ”Vapaa kansansivistystyö kansalaisten itsekasvatusta tukena ja opastajana muodostaa olennaisen osan sivistyselämästämme. Sillä on maassamme takanaan jo suuret saavutukset, mutta vielä suuremmat tehtävät ovat edessäpäin.” (emt, 39–40.)

Jalmari Salomaan tuotanto on laaja, jonka yksi pääalue muodostuu kasvatusta- ja kulttuurifilosofiasta sekä kasvatustieteestä. Itsekasvatusta koskevista teoksista, esimerkiksi edellä esittämämme tulkintamme *Tie ihmisyyteen* (1950) teoksesta on yksi osa kansansivistystyön ja itsekasvatusta koskevan tutkimuksen päämäärätulkintoissa. Salomaa näkee kasvatusta ja kulttuurin toisiinsa limittyvinä – molemmilla sama päämäärä – ihmisyyden toteutumisessa. Ihminen kasvaa ihmiseksi omaksumalla kansan henkisen kulttuurin. Eittämättä Salomaa voi nähdä yhdeksi kansansivistystyön kehittäjästä ja puolestapuhujista. Hän kannattaa nykysivistystyön ”elämänlevyistä oppimista” eli silloista itsekasvatusta koskevan elämäntieteellisen tutkimuksen toteutumisessa.

3 HISTORIAALLISIA TULKINTOJA ITSEKASVATUKSESTA

Salomaan luonnehdinnat itsekasvatuksesta voi asettaa palaseksi suomalaisen aikuiskasvatusta (kansanvalistusta / vapaan sivistystyön) historiallisten tulkintojen ketjussa. Niiden keskusaiheena on viimeistään 1800-luvulta lähtien ainakin 1960-luvulle saakka ollut yksilöllisen ja yleisen tai ylikansallisen, persoonallisen ja kansallisen tai kansallisvaltiollisen suhde, jonka tulkintoissa hyödynnettiin erityisesti saksalaista filosofiasta ja kasvatustieteellistä keskustelua (olihan 1800-luku saksalaisen kansakunnan ja valtion yhdyntymisen aikaa, esimerkiksi ”Suomen” geopolittisen ja -taloudellisen määrittelyn kannalta). Johtavat sivistysteoreetikot ja -poliitikot tuottivat aina uusia muotoiluja yksilöllisen ja -tietoisuuden ja ylikansallisen tahdon ja -tietoisuuden, subjektiivisen ja objektiivisen hengen, oman ja yleisen hyvän ja oikean dialektiikasta. Itsekasvatusta koskevan tutkimuksen tulkintoissa niiden teemoina toistuvat (universaali) oikeudenmukaisuus, pakon ja vapaan tahdon suhde, sekä vastuu- ja velvollisuusteoria.

Yksi itsekasvatusta koskevan tutkimuksen keskeisimmistä ja eklektisimmistä hyödynnetyistä auktoriteeteista on **J. W. Snellman** (1806–1881). Snellman ymmärsi kasvatusta ja sivistystä historiallisina, ihmiskunnan yleistä kehitystä muotoavina ilmiöinä tai voimina. Vaikka yksilön ja yhteisöjen elämä ja toiminta toteutuvat tietoina, tunteina ja tahtona – joista tahto ja sen vapaus on elämän jatkumisen kannalta perustavin voima –, Snellman pitää (yksilöllistä ja yhteisöllistä, toisiaan rakentavaa ja toisiaan edellyttävää) tietoisuutta sen kehkeytymiselle välttämättömänä.

”Sivistyksellä on toinen merkitsevämpi nimi, humaniteetti, ihmisyy” (Snellman 1846).

Humaniteetti ei kuitenkaan rajoittunut kulloiseenkin kansalliseen yhteyteen, vaan tarkoitti koko ihmiskuntaa. Oikean ihmisyyden merkitys löytyy siitä täydellisyydestä, johon ihmiskunta konkreettisesti ja historiallisesti pyrkii.

”Ensimmäinen yksilön sivistykselle asetettava vaatimus on sen vuoksi, että hänen tulee tuntee oma aikansa ja sen henki; sillä hän ei muuten tiedä, mitä humaniteetti on, eikä voi toiminnassaan sitä ilmaista... Ja koska... ajanhenki ei milloinkaan pysy paikoillaan, voidaan jo rehellistä pyrkimystä tämän hengen käsittämiseen pitää sivistyksen, oikean humaniteetin tuntomerkinä” (emt.).

Itseään kasvattamalla voi ajanhenkeen osallinen yksilö vaikuttaa sen kehkeytymiseen.

”Ja koska jokainen aika on vain vähäinen rengas historian kehityskulussa, voi sen henki pyrkiä ainoastaan kehittämään itseänsä ja muuttamaan uuden ajan hengeksi... Yksilön sivistykseen kuuluu sen vuoksi, että hän vaikuttaa yleisen hyväksi, ja semmoisen toiminnan, jos se on, mitä se väittää olevansa, täytyy siis olla toimintaa ajan hengessä” (emt.).

Snellman arvioi aikakautensa ihmiskunnan pääasialliseksi (järjelliseksi, oikeaksi) pyrkimykseksi kansakuntien ja kansallisvaltioiden rakentamisen, jossa niin subjektiivinen kuin objektiivinen sivistysprosessi lankeavat yhteen, yksilöllisten ja kansallisten tavoitteiden ristiriitaisuus ylittyy. Tämä ei tarkoita sitä, etteikö muina historiallisina aikakausina ihmiskunnan kehitystä virittävä yksilöllisen ja ylikansallisen suhde voisi asettua toisin.

”Ihminen on sitä, miksi hän itsensä tekee... Muuten ei ole mitään vastuullisuutta, mitään syyllisyyttä. – Vapaus on sen ehto... ihmisen ei pidä tahtoa olla muuta kuin mitä hänen tulee olla... hänen tulee tehdä itsestään jotakin, mikä ei riipu hänen omasta mielivallastaan, jotakin mikä on pätevää, vaikka häntä ei olisi olemassakaan... Kasvatus on tämä läpi elämän jatkuva itsekasvatus järkeen ja vapauteen” (Snellman 1881, 484-485).

Yksilön elämäntapa ja -piirit jäsensivät Snellmanin tulkinnoissa kasvatuksen ja sivistyksen laatua, sen asteittaisuutta ja kehittyneisyyttä. Vaikka kasvatuksen pakko seuraa ihmistä läpi elämän, aikuisuuden ja itseytymisen tulisi johtaa itsetietoisuuden, ajattelu- ja toimintavapauden jatkuvaan lisääntymiseen. Varsinainen sivistysprosessiin osallistuminen on mahdollista vain aikuiselle, kantilaisittain täysi-ikäiselle yksilölle, jonka toimintaa virittää elinikäinen itsekasvatus.

”Kasvatus varsinaisessa, suppeassa merkityksessä... on pakkoa, jonka suhteen yksilö on epävapaa...” (emt., 489).

”Itsekasvatus alkaa tästä perusteettomasta tietämisestä ja tahtomisesta ja ... sen tulee johtaa järjelliseen oivallukseen (tietämisen peruste) ja järjelliseen toimintaan = vapauteen (yleisen tahtomista oikeutettuna, järkevänä, oikeana)... Itsetietoisuus: yksilöllinen henki käsittää minuutensa tätä tarjoutuvaa traditionaalista sisällystä hallitsevana ja siihen sisältyvänä valtana” (emt., 505–506).

Fennomaanisen kansanvalistusprojektin sisäisten jännitteet alkoivat paljastua 1900-luvun alussa mm. äänioikeusudistuksen myötä. Talonpoikaisen/maaseudun ja työväen sivistysliikkeen edustajat oikeuttivat snellmanilaisella retoriikalla omia kansanvalistuksen ja -sivistyksen ja niihin sisältyen itsekasvatuksen tulkintojaan. Työväen sivistysliikkeen johtajat korostivat itsekasvatuksen tieteellistä ja opinnollista luonnetta. Talonpoikaisen sivistysliikkeen auktoriteetti **Niilo Liakka** (1864-1945) taas piti yksilöllistä sivistymistä prosessina, jossa henkilökohtaisesti rajoittuneet katsomukset sovit-

tuvat yhteen ihmiskunnan yleiseen ja yhtenäiseen kehitykseen, jonka yksittäiset kansakunnat ja kansallisvaltiot erityisillä tavoillaan tekevät mahdolliseksi. Liakka jakoi Snellmanin tulkinnan sivistymisestä ja sivistystyöstä aikuisuuteen kuuluvina prosesseina ja toimintana. Vaikka yleinen, valtiollinen ja opillinen koulu olivat välttämättömiä sivistystyön aineksia, Snellmanista poiketen Liakan mukaan varsinainen sivistyminen ei voi toteutua kaikille yhteisessä, kaikkia yhtäläisesti kohtelevassa koulussa, vaan yksilöllisessä ja yhteisöllisessä itsekasvatuksessa.

”(s)ivistynyt tulee ainoastaan siitä ihmisestä, joka itse kehittää näiden tietojen (sivistysainesten jakelu) nojalla omintakeisen katsomuskannan, sulattaa nuo ainekset sisäiseksi elämäksi... kaiken sivistyksen tarkotusperänä on kehittää ihmisen luonteen ja toiminnan yksilöllisyyttä... tämä on mahdollista ainoastaan niissä tapauksissa, jolloin ihminen kohottaa katseensa henkilöllisen olemassaolonsa rajoitetusta piiristä kaiken ihmisellisen elämän yleiseen yhtenäisyyteen” (emt.).

Talonpoikaisen sivistysliikkeen tulkinta korosti kollektiivista itsekasvatusta – yhteisöllistä prosessia – yksilöllisen itsekasvatuksen ehtona. ”Keneltä puuttuu kykyä nähdä kaiken yhtenäisyyttä, hänen on mahdoton sivistää itseänsä ja päästä todelliseen kehitykseen, sillä vasta sellainen katsantotapa johtaa yksityisen ihmisen käsittämään rajoituksensa, mutta samalla myös erityisen yksilöllisen tehtävänsä” (emt.).

Yhteiskunnallisen korkeakoulun opettaja ja professori – ja Salomaan oppilas – **Urpo Harva** (1910–1994) työsti omalla hegeliläis-kantilaisella tavallaan erityisesti työväen sivistysliikkeen tulkintoja itsekasvatuksesta. Hän korosti kasvatusympäristön – yksilöllisen ja yhteisöllisen / järjestöllisen / valtiollisen – laatua itsekasvatuksen mahdollisuuksien ja ominaisuuksien ehtona.

”Toisinaan kasvatuksen päämääräkin on ilmaistu tämän käsitteen (itsekasvatus) avulla, esim. niin että vieraskasvatuksen tehtävänä on siirtää kasvatusta kasvatin omiin käsiin, siis saattaa hänet kykeneväksi suorittamaan itsekasvatusta... Ns. sivistyneellä luokalla on kasvatustilasto – oppikoulu ja yliopisto – joka kasvattaa sängen pitkälle aikuisiin vuosiin. Ja sitä paitsi sillä on kasvuympäristö, ns. korkeampi kulttuuri, joka tekee itsekasvatuksen, itsensä kehittämisen, itsensä toteuttamisen jatkuvasti mahdolliseksi. Kansan syviltä riveiltä tällainen on puuttunut” (Harva 1942).

”Itsekasvattaja siis valikoi itse kasvattajansa: toveripiirinsä, kirjansa, harrastuksensa, sanalla sanoen koko ympäristönsä, mikäli se vain on hänen vallassaan” (Harva 1968, 90).

Vapaaehtoistyön ja itsekasvatuksen suhteen kannalta Harva luonnehtii kiinnostavasti järjestötoimintaa Liakan kollektiivisen itsekasvatuksen ihannetta noudatellen: ”Sanan tavallisessa merkityksessä järjestö koostuu itseään hallitsevasta jäsenistöstä... sen kasvatustyö kohdistuu sen omaan jäsenistöön. Esim. nuorisoseura(n) ... tarkoitus on jäsentensä kehittäminen käyttämällä sellaisia toimintamuotoja kuin seura itse päättää. Tästä syystä voidaan tällaista järjestöä kutsua *itsekasvatustyöksi*” (emt., 119).

Järjestöjen ohella ihminen on koko elämänsä ajan erilaisten kasvatuksellisten toimijoiden – salaisten myötäkasvattajien tai julkisten vastakasvattajien – vaikutusten kohteena. Tietty kasvatuksellinen henki voi saada valtaansa myös koko yhteiskunta- ja kulttuurielämän.

Kantilaisittain Harva perustaa yksilön itsekasvatusvastuun eettiseen ihmisyyden kunnioittamisen velvollisuuteen. ”Koska ihminen tulee ihmisiksi vain kasvatuksen kautta, so. koska vain kasvatusta todellistaa ihmisyyden, ja tämä on kasvatustodellisuuden peruste, kannamme siihen liittyvää kasvatustodellisuutta sekä toisten ihmisten että itsemme kasvattajina” (emt., 147)

Filosofi ja Jyväskylän kasvatustieteiden korkeakoulun professori ja rehtori **Erik Ahlman** (1892–1952) ei ole asemoitunut vapaan sivistystyön ja siinä vaikuttavien itsekasvatuksellisten tulkintojen auktoriteetiksi. Hänen luonnehdintansa sivistyksestä ja itsekasvatuksesta eivät enää kiinnity kansallisvaltion ja sen eri intressiryhmiin. Maailmansotien kokemusten ja kiihtyvän teollisen kapitalismin oloissa hänen huolensa oli, mitä ihminen yleisesti ja yksilönä on ja mitä hän tekee itselleen.

Ahlmanin tulkinnassa itsekasvatus on samalla subjektiivinen ja ylyksilöllinen eettinen velvollisuus. Se on vastakkaista sosiaalisen hyväksynnän etsimiselle ja itsetehostukselle, joista on tullut yhteisöllisen työn – kuten vapaaehtoistyön – perusteena entistä tärkeämpää.

”Ihminen on nykyään kehittynyt sille asteelle, että sosiaalinen merkitsevyys on hänelle tärkeämpää kuin mikään muu. Työn yhteisön hyväksi tärkeämpänä motiivina on oman minän tehostaminen, mistään sosiaalisesta mielenlaadusta on sangen vähän kysymys... Itserakkaalle on ominaista juuri tämä pullistuneisuus (rts. pösa av högfärd), joka samalla on sisäistä ontoutta” (Ahlman 1953, 142).

Ahlman ei ihannoisi kollektiivisen itsekasvatuksen muotoja, joissa korostuu yksilön itsetehostus toisten silmissä ja oman minän samastuminen ryhmään.

”Eräs itsetehostuksen ja egoismin muoto, johon vieläkin kiinnitetään liian vähän huomiota, vaikka se vaikutuksiltaan on erinomaisen vaarallinen ja saattaa muodostua ihmiskunnalle suorastaan kohtalokkaaksi, on kollektiivi-egoismi ja kollektiivi-itsetehostus. Sen pohjana on ns. me-tunne, me-tietoisuus” (emt., 142-143).

Ahlmanin itsekasvatuksen tulkinnassa yhdistyy snellmanilainen velvollisuusetiikka äärimmäiseen vastuuseen yksilön ainutlaatuisuutta kohtaan. ”Sitä vastoin ei ole arvotonta eikä naurettavaa rakastaa itseyyttään, so. niitä arvoja, joita itseys kannattaa... Itseys ei ole mikään teknillinen tai sosiaalinen kyky meissä, joka pystyy suorittamaan jotain” (emt., 142).

”Korkein henkisen tason aste on se, jossa asianomainen tuntee vastuuta koko ihmiskunnan kehityksen puolesta... On olemassa yleinen ihmisen idea, mutta sen lisäksi jokainen ihmisyksilö edustaa omaa ideaansa” (emt., 147–148).

”Minusta alkaa olla yhä selvempää että moraalialue on kehitettävä siihen suuntaan, että eettinen hyvyys on arvoille antautumisen suunnassa, epäitsekäällä, tarkoituksettomalla antautumisella... Tämä antautuminen on myös antautumista varsinaiselle minälleen... Ainoastaan saattamalla ihmisen varsinainen minä johtoasemaan voi ihmiskunta pelastua tuhoamasta itseään keskinäisessä vihassa ja taistelussa” (emt., 149).

Salomaata mukaillen Ahlman pitää itsekasvatuksen päämääränä ihmisen (yksilönä ja ihmiskuntana) tahtoa tulla tietynlaatuiseksi ihmiseksi. Pyrkimyksessään itseensä sisältyvien ja itsensä kannattamien arvojen ilmaisemiseen ihminen on sisäisesti vapaa, muttei voi kontrolloida ulkoista kohtaloaan.

”Ihminen on toiselle pyhä sen tähden, että tunnemme toisessa olevan varsinaisen minän. Mutta ihmisen tulee olla pyhä myös omalle itselleen” (emt., 151).

”hän pystyy ajattelemaan sen (maailman) toisenlaiseksi, myös oman sielunelämänsä toisenlaiseksi ja ryhtyy tietoisiin toimenpiteisiin sen muuttamiseksi. (Itsekasvatus ja sielutekniikka)” (emt., 164).

4 VAPAAEHTOISTYÖ SIVISTYSTYÖNÄ

Vapaaehtoistyön pedagogista tarkoitusta ja merkityksiä on tutkittu hyvin vähän, vaikka toiminta on suomessa kansainvälisestikin katsottuna laajaa, lisäksi yhteiskunnan toimivuuden kannalta tärkeää ja välttämätöntä. Suomen Punaisen Ristin vapaaehtoisten kirjoitelma-aineiston mukaan vapaaehtoistyö järjestössä näyttäisi olevan ennen kaikkea mahdollisuus itsekasvatukseen. Vapaaehtoistyöntekijälle on tärkeää oman elämäkäsityksen ja -katsomuksen muodostaminen vapaaehtoistyön avulla, mikä sisältää järjestötoimintaa sekä arvojen ja elämää ohjaavien periaatteiden pohdintaa.

Tutkimusaineisto on kerätty osana pro gradu -tutkimusta *Vapaaehtoistoiminta kasvattajana elämäkulkussa* (2014). Aineiston tuottivat Suomen Punaisen Ristin Hämeen piirin 20–45 -vuotiaat vapaaehtoistoimijat (n=19). Tutkimukseen valikoitiin tuolloin aktiiviset vapaaehtoiset, joille vapaaehtoistyö oli ollut merkittävä osa elämänkulkua ja jotka olivat tiiviisti mukana järjestön arjessa. Aineisto muodostui vapaaehtoisten elämänkulun aikajanoista sekä vapaaehtoistyön kertomuksista: toimintamuodoista, kokemuksista, merkityksestä, vaikuttavuudesta ja tulevaisuuden suunnitelmista vapaaehtoisena. Kertomusaineiston uudelleenluokittelussa on hyödynnetty Sivosen (2006) jäsenystä itsekasvatuksesta suomalaisena käsitteenä ja käytäntönä. Sivonen jakaa itsekasvatuksen sisällöt kolmeen alueeseen: *ihmisenä kasvamiseen, tietämiseen ja toimimiseen*. Tämä tapa kategorisoida itsekasvatusta jättää ulkopuolelle aineistossa vahvasti näyttäytyvät *sosiaalisen ja välineellisen merkityksen* sekä *vastuun* sisällöt itsekasvatuksessa.

Ihmisenä kasvaminen vapaaehtoistyössä

”Joka tapauksessa **Punainen Risti on ollut merkittävä osa elämääni** – ja puhun nimenomaan Punaisesta Rististä, jostain syystä itselleni on riittänyt vain tämä yksi järjestö, enkä ole hakeutunut muihin vapaaehtoispuuhiin. Se on ollut ylivoimaisesti pitkäaikaisin ja rakkain harrastukseni ja **muovannut minua ihmisenäkin varmasti parempaan suuntaan.**” (k14)

Nuoret aikuiset itseytymisen elämänvaiheessaan rakentavat elämäkäsitystään ja -katsomustaan, pohtien tietoisesti elämää johdattavia arvokysymyksiä. Punaisen Ristin arvoista, toimintaa ohjaavista periaatteista ja näiden vaikutuksesta itsen ja kasvuun kirjoitettiin runsaasti. Vaikka lähtökohta vapaaehtoistyöhön olisi yhteisöllinen toisten ihmisten auttaminen, saa toiminnasta vapaaehtoisena paljon itselleen. (yhteys Liakka 1916: Kollektiivinen itsekasvatus, yhteisölliset prosessit yksilöllisen itsekasvatuksen ehtona.)

Aikuisena vapaaehtoistyön itsekasvatuksellinen merkitys näyttäisi korostuvan, erityisesti siinä ihmisenä kasvamisen sisällöt elämäkäsityksineen ja asenteineen. (Yhteys Salomaa 1950: Ihmiseksi tuleminen, tie ihmisyyteen). Lapsuudessa vapaaehtoisjärjestöön kannustavat ennen kaikkea toverisuhteet ja vertaiset, toki itsekasvatusyhteisö on näkyvä osa vapaaehtoisuutta koko ajan. (yhteys Snellman 1881: Itsekasvatuksen asteisuus, sivistysprosessi mahdollista vain aikuiselle.)

Punaisen Ristin aktiivitoimijoiden ihmisenä kasvamisen prosessi näyttäisi olevan tietoinen ja pohjautuvan itseohjautuvuuteen elämänkulussa. Punaisen Ristin periaatteiden (inhimillisyys, tasapuolisuus, puolueettomuus, riippumattomuus, vapaaehtoisuus, ykseys, yleismaailmallisuus) mukaan eläminen koettiin tasa-arvoiseksi ja oikeudenmukaiseksi. (Yhteys Salomaa 1950: Päämääränä tulla hyväksi ihmiseksi, elämänmittainen itsekasvatus.)

Työ vapaaehtoistehtävissä näyttäisi olevan pysyvä osa identiteetin muotoutumista ja ihmisenä kasvua. Joskus toiminta vapaaehtoisena on suunnannut tietylle koulutusosalalle ja siten itsekasvatus vapaaehtoistyössä on vaikuttanut muihinkin elämänrakenteisiin ja valintoihin.

”Ajattelin, että siinä on järjestö, jonka **arvot ja periaatteet on helppo allekirjoittaa ja hyväksyä ja ne jakavat oman arvopohjan.**” (k12)

”Olen valtavan onnellinen, että aloitin ensiaputoiminnan puolivahingossa silloin joskus. **En tiedä, missä olisin tai kuka olisin ilman sitä**, niin paljon olisi jäänyt kokematta.” (k6)

Tiedon ja taitojen lisääntyminen vapaaehtoistyössä

Loput kategorisoinnit sijoitetaan tässä itsekasvatuksen luokituksessa ihmisenä kasvamisen alle. Kaikki itsekasvatuksen sisällöt johtavat ihmisenä kasvamiseen ja edellyttävät toimintaa järjestössä. Ihmisenä kasvamisen lisäksi vapaaehtoistyötä kuvattiin omien tietojen ja taitojen kehittämisen mahdollistavana areenana (kasvatus, itsekasvatus → tiedot, taidot, oppiminen). Konkreettiset teot avustusjärjestössä johtavat ihmisenä kasvuun ja sivistykseen.

”Tämä ohjaajatoiminta **on tuonut osaamista** toimia lasten ja nuorten parissa sekä **vahvistanut ensiaputaitoja, järjestötietoutta sekä toiminnan organisoinnin taitoja.**” (k7)

Mahdollisuus edetä vapaaehtoisena yhä haastavampiin uusiin tehtäviin ja hyötyä ikään kuin välineellisesti vapaaehtoistyöstä pitävät mukana toiminnassa ja vapaaehtoiset kuvasivatkin polkuaan vapaaehtoistyössä ”uraksi”. (yhteys Ahlman 1953: Sosiaalinen merkittävyys ja itsetehostus: Yksilön sivistystä painottava vapaaehtoistyön piilo-ops / Auttamistyötä painottava järjestön yleinen ops, Salomaa 1950: Oma vastuu ja ohjailu itsekasvatuksessa.)

”**Minua on aina kiinnostanut laaja-alainen osaaminen ja moneen eri** (Punaisen Ristin) **toimintamuotoon tutustuminen, koska siitä saa omaan toimintaan myös osaamis pohjaa.** Toiminta oli aktiivista ja monipuolista niin nuorisotoiminnassa, ensiavussa kuin päihdepuolellakin. **Kasvatin niin sanotusti vankkaa peruspohjaa järjestöstä.**” (k12)

Sosiaalinen ja välineellinen merkitys sekä vastuu vapaaehtoistyössä

”En tosin ole tottunut vain osallistumaan, vaan **löydän itseni aina järkkäämästä ja ottamasta vastuuta** – toivoisin oppivani, että myös minä voin ja saan vain mennä ja osallistua.” (k16)

Vapaaehtoisten itse määrittämänä aktiivinen järjestötyö on yhtä kuin vastuun ja luottamustehtävien lisääntyminen. Vapaaehtoistyö avustusjärjestössä näyttäytyi ajoittain kertomuksissa ikään kuin hyödyllisenä ja tehokkaana ansioluettelona. Kasvu, oppiminen ja eteneminen aina vaativampiin tehtäviin näyttäisi olevan hyvin merkityksellisiä vapaaehtoistyössä. (yhteys Ahlman 1953: Oman minän tehostaminen, kollektiivi-itsetehostus.)

Haastavien elämäntilanteiden kohdatessa saattoi aiheutua hiljaisia jaksoja vapaaehtoistaipaleella, mutta Punaista Ristiä arvoineen ei koskaan täysin unohdettu. Toisaalta vastoinkäymiset saattoivat aiheuttaa jaksoja, jolloin tukeuduttiin vapaaehtoisuuteen, työ vapaaehtoistehtävissä aktivoitui jopa kansainväliseen toimintaan asti ja sosiaalinen merkitys voimistui. Punaisen Ristin vapaaehtoinen haluaa oppia ja kasvattaa itseään vapaaehtoistyöllä ja tiedonjanoisena hakeutuu vapaaehtoistehtävissä jatkuvasti uusiin haasteisiin. Omaehtoinen sivistystyö järjestössä on yksilölle toki vapaata, mutta edetessään ja syventyessään tuo mukanaan vastuun. Erilaisissa luottamustoimissa työskentely ja vapaaehtoistyössä opittu on hyödyttänyt vapaaehtoisia muilla elämänalueilla, kuten työelämässä. (Yhteys Salomaa 1950: Vapaus ja vastuu itsekasvatuksessa.)

”**Nykyään Punainen Risti on hieman enemmän hallinnollisempaa kuin käytännönläheistä**, mutta pyrin pitämään kontaktin ryhmätoimintaan ja kouluttamiseen, koska uusien vapaaehtoisten tapaaminen, tiedon jakaminen, nuorten kasvaminen, inhimillisyys ja se auttamisen halua auttaa jaksamaan ja auttaa ymmärtämään, miksi tätä toimintaa jaksaa tehdä vuodesta toiseen.” (k12)

Vapaaehtoistyö on tarjonnut elämänkulussa onnistumisen kokemuksia, hyödyksi olemisen tunnetta, luonteen kasvatusta, itsetutkiskelua ja itsearviointia. Erityisesti nuoret näyttäisivät saaneen paljon varmuutta ja rohkeutta muille elämänalueille, vapaaehtoisuuden ulkopuolelle.

”Erilaisissa toimintaryhmissä ja -ympäristöissä työskennellessä **olen oppinut paljon itsestäni ja siitä, mitä haluan tehdä, mistä pidän ja mistä en.** Olen myös **oppinut enemmän uskomaan itseeni ja taitoihini**, olen oikeasti jossain asiassa todella hyvä.” (k3)

5 ITSEKASVATUKSEN EETOS SIVISTYSTYÖSSÄ – ALUSTAVIA HUOMIOITA

Olemme edellä kuvanneet itsekasvatusta sekä teoreettisesti että empiirisesti. Miten itsekasvatus on sitten nähtävissä? Ideaalina itsekasvatus näyttäytyy ihmisyyden potentiaalisuuden monipuolisena edistämisenä ja muokkaamisena sekä yksilön että yhteisön näkökulmasta aikalaisten puheissa ja niistä tehdyissä tulkinnoissa.

Itsekasvatus ja vapaaehtoistoiminnan merkitys on empiiriseen aineistoon pohjautuen jäsennetty tässä *ihmisenä kasvamiseen, tietojen ja taitojen lisääntymiseen, sosiaaliseen ja välineelliseen merkitykseen sekä vastuuseen*. Tarkoituksena on ollut perustella vapaaehtoistyön paikkaa ja tarkoitusta osana yhteiskunnan sivistysperustaa ja löytää yhteyksiä historiallisiin tulkintoihin itsekasvatuksesta. Perinteisessä vapaaehtoistoiminnan tarkastelussa painottuu kansalaisyhteiskuntaparadigma, jossa vapaaehtoisten tehtävät muodostuvat yhteisön tarpeista ja toiminnan tarkoitus on esitetty altruistiseen tarpeeseen pohjautuvana, jonkin asian puolesta tai toiselle tehtävänä työnä. Empiirinen aineisto kuvaa kuitenkin vapaaehtoistyötä ennen kaikkea ”itseä” kuin ”toisia” varten tehtävänä, omaehtoisesti ohjattuna sivistystyönä elämänkulussa. Sosiaalinen ja yhteisöllinen ulottuvuus näyttäytyy järjestön toiminnassa ja puheessa, mutta piilevämät taustamerkitykset näyttäisivät olevan yksilön / toimijan tarpeita korostavia sekä tiivis osa sivistysprosessia ja ihmiseksi kasvua.

Tietoinen yksilön ohjaama itsekasvatusprosessi näyttäisi empiirisen aineiston mukaan syvenevän elämänkulun edetessä aikuisuuteen, kuten historiallisetkin tulkinnat osoittavat. Aineistossa näyttäytyy vahvana itsekasvatustoiminnan prosessimaisuus: asteittainen muotoutuminen ja kerrostuneisuus. Vapaaehtoisen *tie ihmisyyteen* muotoutuu vaiheittain arvojen, elämää ohjaavien periaatteiden, tietoisien itsekasvatusajattelun, kokemuksen, oppimisen ja toiminnan yhteenliittymänä. Sosiaalinen ulottuvuus ja itsekasvatusyhteisöissä toimiminen on olennaista. Järjestön yleisesti jaettu auttamistyötä painottava opetussuunnitelma ikään kuin sivuuttaa itsekasvatuksellista sisällöistä ja merkityksistä syntyvän kirjoittamattoman opetussuunnitelman.

Olemme tarkastelleet itsekasvatuksen tulkinnan muodostamaa jatkumoa Snellmanin ajalta tämän päivän tulkintoihin itsekasvatuksesta nostaten esiin muun muassa Sivosen jäsenyyksen ja empiiriset aineistonäytteet. Yhteyksiä itsekasvatustematiikan ympärille on muodostunut näistä melko vaivattomasti. Kuitenkin itsekasvatus näyttää kadonneen vapaan sivistystyön tutkimuksesta ja puheesta ja korvautuneen elinikäisen ja informaalin oppimisen diskursseilla. Onko nykypuhe lopulta ainoastaan historiallisten tulkintojen uudelleen nimeämistä? Näyttäisi siltä, että itsekasvatus voidaan mieltää ajattomaksi kasvatuksen osaksi suomalaisessa aikuiskasvatuksessa (kansanvalistuksessa / vapaassa sivistystyössä).

KIRJALLISUUS

- Ahlman, E. 1953. Ihmisen probleemi. Jyväskylä: Gummerus.
- Harva, U. 1942. Kansansivistystyön käsite. Vapaa kansansivistystyö 1/1942.
- Harva, U. 1968. Systemaattinen kasvatustiede.
- Liakka, N. 1916. Sivistys ja kansansivistys. Kansanvalistus 3/1916.
- Salomaa, J.E. 1950. Tie Ihmisyyteen. Kansalaisen itsekasvatuksen perusteita. Porvoo: WSOY
- Sivonen, K. 2006. Itsekasvatus suomalaisena käsitteenä ja käytäntönä. Joensuun yliopisto. Kasvatustieteellisiä julkaisuja n:o 117.
- Snellman, J. W. 1846. Sivistys ja yleishenki. Saima 51/1846.
- Snellman, J. W. 1881. Pedagogiikan luennot. Teokset 4 (toim. R. Wilenius, E. Ojanen, P. Oksala 1983). Jyväskylä: Gummerus.